Улас
Самчук

ОСТ

Роман
у трьох томах

I
Морозів хутір

Харків
«ФОЛІО»
2019

ЧАСТИНА ПЕРША

Вопроси же его Іисусъ, глаголя: что ти есть имя; Онъ же рече: легеонъ: яко бѣси мнози внидоша вонъ. И моляху его, да не повелитъ имъ въ бездну ити. Вѣ же ту стадо свиней много пасомо въ горѣ: и моляху его, да повелитъ имъ въ ты внити, и повелѣ имъ. Изшедше же бѣси отъ человѣка, внидоша во свинія: и устремися стадо по брегу въ езеро, и истопе.

Від Луки, гл. 8(30—33)

I

В перерві перед останньою лекцією Василь Мороз сидів на передостанній лавиці першого ряду і старанно «повторяв Центральний край». Перед ним стоїть ще п'ять лавиць, і на першій з них сидить двоє дівчат. Одна з них зветься Ала.

Андрій Книш, прозваний «білим кликом», з вихрястим на чолі рудуватим волоссям, з блискучими, повними бісиків очима, стоїть за Василем, смикає його за лікоть і шепче: «Алочка!»

Василь не звертає на це уваги. Обома долонями закрив уха, приплющив очі. Він не хоче нічого чути й нічого бачити. В його уяві «Центральний край»: Москва, Ярославль, Тверь, Волга, Ока — городи, «замєчатєльниє торговлєй», і ріки, «ізобілующіє водами» — темні, дрімучі бори — далекі, широкі, зелені чи білі простори.

Але Андрій — цей дідько, цей збиточник — скубає і скубає його то за рукав, то за волосся, і все те саме:

— Алочка! Василю! Алочка!

— Геть! — виривається з Василя сердито, але він не відриває від книжки погляду, хоча Андріїв шепіт на нього діє і він виразно вичуває, що його щоки горять і, напевно, червоніють. Йому соромно і разом боляче.

— Геть, кажу тобі! — викрикує Василь.

Але Андрій ще швидше замолов: Алочка, Алочка, Алочка... Це чує майже ціла кляса, і навіть сама Ала на передній лавці помітно почервоніла.

Василь раптом хапає чорнилицю, що стоїть перед ним, і жбурляє нею в Андрія. Але той встигає ухилитися, чорнилиця летить та вдаряє в карту Европейської Росії, що висить за катедрою на стіні.

Удар був міцний і щирий. Чорнилиця розсипається на кусники, карта оздоблюється кількома, повними експресії, чорними місцями, і найбільше з них геть чисто змазує Центральний край, що над ним так старанно працює Василь Мороз.

Кляса ахнула. Шум раптом замовк. Всі встали. Сидів тільки Василь, що широко відкритими очима дивився на свій вчинок і не міг промовити слова.

— Це ти! — викрикнув він і несамовито кинувся на Андрія.

Андрій зірвався, Василь за ним, хлопці Андрія притримали, і Василь, з нестримом хижака, впав на свою жертву.

На помості, з диким янчанням, вертівся спліток двох хлопців, над ними купчились розогнені учні, з карти Росії повільно стікали чорні сльози, в коридорі дзвонив дзвінок. Двері відчиняються, і на порозі, з ґльобом у руці з'являється точний, грізний Афоген Васильович Левицький — учитель історії й географії, а одночасно директор Канівської міської двоклясової школи.

Товстий, круглий, на коротких ногах, оздоблений блискучою лисиною, з вічно горіючими, синіми очима, у свойому незмінному віцмундирі і з тим ґльобом у правиці, він нагадує бога-громовержця.

Картина, яка встала перед його бистрим, звичним, учительським зором, своїм розмахом і ефектом переходила межі всіх, до цього часу знаних такого роду явищ, і Афоген Васильович вибухнув зі всією, йому властивою, силою:

— Ето что?

Чистий, дзвінкий, високий тенор Афогена Васильовича одним звуком втишує бурю. Учні метнулись на свої місця. На спустілій середині кляси червоні, розпатлані і засапані стоять Василь з Андрієм. Афоген Васильович робить кілька бистрих кроків, минає обох хлопців і його зір впирається в карту Росії.

— Кто ето сдєлал? — падає чітке, виразне і убійно рішуче питання.

Глибока, мов океан, мовчанка була на це відповіддю. І сталося неймовірне: Андрій і Василь спочатку один на одного поглянули, потім обидва підходять і з лютим плачем кричать:

— Це я!

— Брешеш! — кричить на Андрія Василь і вже готовий знов кинутись на нього. — Це я!

— Ти сам брешеш! Всі бачили, що це я! —1 злісно реве Андрій.

— За дверь! За дверь! Оба! Послє урока явіться у меня в канцелярії! — виривається з уст директора, а ґльоб землі в його правиці накреслює в повітрі несподівані й різкі лінії.

Хлопці з місця кидаються до дверей, а Афоген Васильович, звільнившись від земної кулі, схвильовано і грізно заходив по клясі між рядами лавиць.

— Прахвости! — повторяв він при кожному звороті, підходив до карти, дивився повними гніву очима, дмухав на плями. — Прахвости! Вони не тямлять, що такої карти не дістанеш тепер за ніякі гроші. Хто це зробив? — звернувся він до всієї кляси.

Глибинна, непрозорна мовчанка. На нього дивляться пара тузенів зніяковілих очей, але нічиї уста не ворушаться. Афоген Васильович своїм товстим куцим пальцем тикнув на першого учня:

— Мироне! Хто це зробив?

Мирон трагічно заскочений. Він зривається, і його маленькі, темні очі швидко заморгали.

— Я... Я... Я! Я... нєт... Я нічого... Я ходив до вітру...

— Нос витрі! — командує директор. — Врать ти умеєш, а вот паслушаєм, что ти скажеш нам о Центральном крає.

«Вклепався», — подумав його сусід по лавиці, вдоволений, що саме в цей момент не він, а Мирон попав на зуб. Мирон уже стоїть під фатальною картою, його перелякані очі чогось на ній шукають, уста тремтять, голос затинається, а слова, що він силує вийти назовні, якось зриваються і тікають назад.

— Центральний край... Центральний край — ето центральний край Європейськой Росії... — і став.

— Знаєм! Дальше! — невмолимо жене у прірву бідного Мирона чіткий тенор Афогена Васильовича. — Что там імєєтся?

— Там імєєтся... Там єсть большой ґород Москва... Ето большой, замєчатєльний своєй торговлєй, ґород...

— Ти всьо тарґовать! — перебиває його директор. — Из какіх ґуберній?

— Курская! — непевно наважується Мирон.

— Сам ти Курская. К тому еще ворона, — цвигає його директор.

— Воронежская... — бурмоче Мирон і тикає пальцем по карті.

— Не пачкай єйо! — крикнув різко директор, і Мирон відірвав палець, ніби від гарячого, зовсім не помітивши, що він дійсно розводив далі чорнильні плями. Долоня його вже чорна. Від схвилювання Мирон підтирає ніс, і кляса вибухає реготом. Під носом у нього з'явились чорні, товсті вуса. Це вплинуло навіть на лютого Афогена Васильовича, що негайно посилає Мирона на місце і викликає того, що найбільше реготався, — Миронового сусіда Зарудного.

Але той швидко, мов кулемет, затарахкотів:

— Центральний край — ето центральний край Європейской Росії. Вон складається з такіх губерній: Курская, Воронєжская, Орловская, Тульская, Рязанская, Твєрская, Московская і Ярославская. Москва — серце Росії, главний город центрального края. Достопрімєчатєльностю Москви

єсть Кремль. Кремль — ето серце Москви. Там знаходітся Грановітая палата, в которой коронуются рускіє царі. В Кремлє єщо єсть цар-пушка і цар-колокол, а у воротах єво находітся Іверская ікона Божої матері. Там хоронятся знамена, добитиє на войнах храбрими рускими войскамі над її історическіми врагами — турками, горцами, поляками і французами...

— Досить! Сідай! — вирікає Афоген Васильович, бо він уже знає, що Зарудний вивчив усе слово в слово. На обличчі в нього з'явилась нарешті усмішка. Він ще викликає Лободу, Боровика; ті оповідають про ріки, про ліси, про промисел і культуру. І коли весь Центральний край був у такий спосіб обговорений, Афоген Васильович підійшов до катедри, простягнув свою руку, Взяв ґльоб, подивився на нього згори, крутнув його вказівним пальцем лівої руки і, зиркнувши на клясу, почав: — Перед тим, як перейти до дальшої частини нашої батьківщини — так званого Хліборобського краю, я дозволю собі, хлопці, показати вам наочно, в якому співвідношенні знаходиться наша держава до решти земної плянети. Ось у моїх руках наша земля, — і він ще раз крутнув її пальцем лівої руки, а при цьому підступив ближче до передніх лавиць.

— Тут ось бачимо наш континент, Европу, — і він тим самим пальцем виписав над ґльобом невеликий овальчик. — Тут далі, творячи ніби продовження нашого континенту, знаходиться величезний континент — Азія, — і Афоген Васильович ствердив свої слова відповідним рухом пальця. — Далі, ось тут бачимо Африку — цей знаний, екзотичний центр нашої плянети. З другого боку, отут під нами, — Афоген Васильович навіть тупнув ногою, — поклалась, ніби двоє крил одного птаха, далека нам Америка, а тут ось закинута між острови та острівці Океанії лежить скромна, майже забута Австралія.

— Ці п'ять континентів землі пов'язані між собою не тільки тим фактом, що всі вони знаходяться на тій самій плянеті, але ще й багатьома дуже важливими чинниками, що творять, так би мовити, цілу нашу плянету живим, усвідомленим і підпорядкованим певним законам, організмом.